

УДК 35:061.1

ОРЖЕЛЬ Олена Юріївна,
канд. філол. наук, доц.,
доц. каф. європ. інтеграції НАДУ

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗГУРТУВАННЯ

Розкривається зміст поняття «соціальне згуртування», наводяться сучасні погляди на соціальне згуртування та узагальнюються основні підходи до його визначення.

Ключові слова: соціальні процеси, солідарність, соціальний капітал, соціальне згуртування.

Оржель Е. Ю. Концептуальные подходы к определению социальной сплоченности

Раскрывается содержание понятия «социальная сплоченность», приводятся современные воззрения на социальную сплоченность и обобщаются основные подходы к его определению.

Ключевые слова: социальные процессы, солидарность, социальный капитал, социальная сплоченность.

Orzhel O. Yu. Conceptual approaches to interpretation and definition of social cohesion

The content of the concept «social cohesion» is considered, modern views on social cohesion are given and the main approaches to its definition are summarized.

Key words: social processes, solidarity, social capital, social cohesion.

Постановка проблеми. З часів набуття Україною незалежності інтеграція і консолідація українського суспільства розглядаються переважно як національно-

політичний проект, триває пошук національної ідеї, здатної об'єднати суспільство. Альтернативний підхід до суспільного єднання пропонує концепція соціального згуртування: суспільна взаємодія замість роз'єднаності, розвиток соціальної інфраструктури, нарощування соціального капіталу, спільна участь у процесах ухвалення рішень та співпраця заради їх впровадження представників державного, приватного секторів та громадянського суспільства – усе це сприяє згуртованості суспільства, зближенню соціальних груп, спільнот, громад тощо.

Хоча питання інтеграції та консолідації українського суспільства постійно перебувають на порядку денному, європейський досвід згуртування спільноти не використовується вітчизняними управліннями та майже не привертає уваги вітчизняних науковців; широкому загалу українців та спеціалістам невідомі інструменти соціального регулювання й методи сприяння соціальному згуртуванню, поширені в ЄС та інших західних демократіях; широковживаний у цих країнах термін «соціальне згуртування» не використовується вітчизняною наукою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Згуртування (cohesion) взагалі й соціальне згуртування (social cohesion) зокрема довгий час є предметом досліджень зарубіжних науковців. Традиції дослідження суспільної єдності, солідарності і згуртованості було закладено Е. Дюркгеймом, продовжено Ю. Хабермасом та Р. Патнемом; у наші часи ідея соціального згуртування є предметом вивчення політології, соціології, теорії державного управління.

Сьогодні потреба у вивченні соціального згуртування на Європейському континенті зумовлена кількома чинниками: пошуком шляхів подолання конфліктів у поліетнічних громадах великих і малих міст багатьох європейських держав; пошуком моделі майбутнього ЄС, яка б дозволяла надалі інтегрувати та утримувати разом розмаїті за рівнями економічного розвитку, конкурентоспроможності, добробуту громадян, індексу людського розвитку держави-члени, що мають різну культурну спадщину та різне бачення цілей власного національного розвитку та свого місця і ролі в майбутньому ЄС; пошуком найоптимальніших підходів до забезпечення сталого, безконфліктного і гармонійного соціально-економічного поступу громад і регіонів у складі держав-членів ЄС.

У 2000-х рр. після заворушень у кількох містах Північної Англії спільними зусиллями політиків, експертів, науковців, за активної участі неурядових організацій та громад у Великій Британії було здійснено ряд емпіричних досліджень соціального згуртування. За ініціативи Парламентського комітету створена Комісія з питань інтеграції та згуртування для з'ясування причин виникнення конфліктів та пошуку шляхів їх подолання [1, с. 3]. Важливий внесок у вивчення проблеми соціального згуртування зроблено британськими дослідниками: Н. Джонсоном, Т. Кентлом, Дж. Кларком, Дж. Лоренсом, Дж. Саксом, Е. Фельдгаузом, А. Хітом. Об'єктом їх уваги стали поліетнічні громади, мешканці яких розмовляли різними мовами, сповідали різні релігії, не мали довіри один до одного, не виробили спільного соціального капіталу, унаслідок чого не було створено підґрунтя для соціального згуртування.

В ЄС питання згуртування переважно досліджуються в контексті вироблення Європейської політики згуртування (раніше – регіональної політики). У звітах, доповідях, виконаних Європейською Комісією або на її замовлення, довгий час мова йшла про соціально-економічне згуртування або згуртування взагалі як подолання соціально-економічних розбіжностей у державах та регіонах ЄС [4; 5]. Сьогодні в офіційних і робочих документах ЄС, експертних звітах і доповідях соціальне згуртування виокремлюється та вивчається в контексті вироблення й реалізації різних напрямів спільної європейської політики (Європейської політики згуртування, політики зайнятості, політики соціального включення, освітньої і культурної політики тощо), формування спільних європейських цінностей та вироблення спільного бачення майбутнього ЄС. Серед авторів, які зробили внесок у розвиток європейської концепції соціального згуртування, слід згадати: У. Кока, Р. Мартіна, К. Мендеза, У. Молле, Дж. Манзеллу, А. Окуна, О. Рена, А. Сміта, К. Стьюарт, Ф. Фернандеза, А. де ля Фуенте, Д. Холла, Д. Хубнер та ін.

На відміну від ЄС, який тлумачить соціальне згуртування в контексті агломерації різних держав і народів, концепція соціального згуртування Ради Європи радше зорієнтована на посилення згуртованості місцевих громад і через них на побудову безконфліктної стабільної Європи. При Раді Європи створено Департамент соціального згуртування; результати досліджень різних аспектів соціального згуртування

відображено в періодичному виданні «Тенденції соціального згуртування» (Trends in social cohesion); видано «Методичні настанови із соціального згуртування для злагодженої гармонійної Європи» за колективним авторством науковців, експертів та фахівців-практиків [2].

Останніми роками питання соціального згуртування привернули увагу російських науковців (В. Жуков, М. Ніколаєв, Л. Ржаніцина, В. Роїк), які переважно спираються на напрацювання Ради Європи, адаптуючи їх до своїх внутрішніх потреб.

Щодо України в науково-експертному та суспільно-політичному дискурсі термін «згуртування» зустрічається вкрай рідко; частіше мова йде про консолідацію або інтеграцію українського суспільства в контексті пошуку національної ідеї, об'єднання Заходу і Сходу, подолання політичних і культурних регіональних розбіжностей, зменшення ризиків федералізації чи розколу країни, примирення політичних еліт і т.п. До обговорення питань консолідації суспільства залучаються політологи, історики, соціологи, представники громадянського суспільства; серед найбільш знаних авторів: К. Бондаренко, В. Крисаченко, Ю. Опалько, Р. Офіцинський, Г. Палій, Ю. Полунєєв, М. Попович, В. Фесенко, В. Хмелько.

У той час як у західній науці бракує узагальнень різних підходів до тлумачення і визначення соціального згуртування, у вітчизняній теорії державного управління соціальне згуртування не розглядається як державно-управлінська проблема, не усвідомлені ризики, пов'язані з низькою соціальною згуртованістю.

Мета статті – дослідити сучасні погляди, концепції та підходи щодо тлумачення термінологічного словосполучення «соціальне згуртування», дати його визначення і показати важливість європейського досвіду соціального згуртування для України.

Виклад основного матеріалу. У суспільних науках поняття «когезія» (cohesion) тлумачиться і як якісна ознака (характеристика) соціальних систем, і як процес, спрямований на об'єднання і зміцнення суспільства. Вважається, що чинники, які скріплюють і «тримають» суспільство разом, першим дослідив Е. Дюркгейм, який зокрема визначив такі два фактори, як солідарність та взаємовідданість (shared loyalties). Е. Дюркгейм також виділив два типи солідарності: механістичну солідарність, що

базується на спільних цінностях, сталих традиціях і віруваннях, та органічну солідарність, що ґрунтується на теперішніх інституційних зв'язках і міжособистісних стосунках [2, с. 24].

Подальший розвиток ідей Дюркгейма дав поштовх двом різним підходам до соціального згуртування. Згідно з першими, соціальне згуртування базується на спільних ціннісних орієнтаціях, на відчутті належності до певної групи, ідентифікації з нею [2 ; 5]. Відповідно задля суспільного згуртування необхідно постійно вести суспільний діалог, винаходити або генерувати спільні цінності, спонукати до ідентифікації та самоідентифікації, працювати над поліпшенням взаємин, посиленні довіри один до одного. Така концепція згуртування є особливо важливою для неоднорідних громад (поліетнічних, багатонаціональних, члени яких сповідують різні релігії або належать до різних культур), процес узгодження цінностей, досягнення консенсусу щодо спільного майбутнього, генерування ідей, здатних об'єднати громаду, є важливим і важким щоденним завданням для більшості її членів: політиків і пересічних громадян, молоді й літніх людей, громадян середнього класу і бідних.

Згідно з другим підходом соціальне згуртування тлумачиться як безперервний процес створення нових і посилення вже існуючих зв'язків у суспільстві/громаді, це постійний процес опанування вміння жити і працювати пліч-о-пліч. Значення вміння жити і працювати разом зростає, коли мова йде про неоднорідні суспільства або громади, які поєднують громадян із суперечливими інтересами і відмінними ідентичностями. Для таких суспільств соціальне згуртування означає спроможність до безконфліктного співіснування і опанування вмінням розв'язувати будь-які конфлікти. Техніка розв'язання та уникнення конфліктів, практика співіснування, інші подібні вміння і навички перетворюються в інструменти соціального згуртування [2; 5].

Пізніше ідеї Е. Дюркгейма стали імпульсом для конструювання різних концепцій соціального згуртування та різних визначень цього складного поняття.

Сьогодні соціальне згуртування перш за все тлумачиться як якість спільноти, громади або суспільства. До згуртованих спільнот відносять безконфліктні, гармонійні, сталі спільноти, в яких розбіжності та поляризація між членами є мінімізованими. Такий підхід до соціального згуртування ставить на порядок денний питання про якості, ознаки

громади або суспільства, які дозволяють віднести їх до згуртованих. Такими ознаками є довіра, взаємна відповідальність членів громади, позитивне сприйняття багатокультурності (толерантне ставлення до розмаїття та відмінності) [5, с. 21 – 31].

Визначення якостей та ознак згуртованої громади або суспільства можна починати «від зворотного»: якими є типові риси громад, де немає злагоди, виникають конфлікти, існує загроза громадському порядку та життю людини. Таку роботу провели британські вчені, коли намагалися зрозуміти причини конфліктів, що виникали в багатьох громадах Великої Британії на початку 2000-х. Ними було виявлено, що ознаками незгуртованих громад є: відсутність контактів (взаємодії) і довіри один до одного; структурна, просторова і соціальна роз'єднаність (наприклад, представники більшості і меншості проживають у різних районах, ходять у різні школи, обслуговуються в різних лікарів, читають різні газети, відвідують різні концерти, займаються спортом на різних спортивних майданчиках і т.п.); відносно висока поляризація в середині спільноти, низький рівень життя в цілому або окремих груп (етнічних, релігійних, соціальних, професійних тощо) та низька залученість цих груп до процесів ухвалення рішень та визначення спільного майбутнього спільноти [5, с. 10 – 18]. Якщо розділеність суспільства є настільки разючою, є підстави говорити про «паралельне існування», коли представники різних груп не мають нічого спільного, нічого не знають один про одного, не розуміють моделей або мотивів поведінки, та, відповідно, відчувають страх один до одного і поводяться як чужинці [5, с. 11]. Як свідчать дослідження, «паралельне існування» спостерігається у поліетнічних багатокультурних громадах на різних континентах, що дозволяє зробити висновок, що розмаїття не сприяє згуртуванню і навпаки ставить його під загрозу [3, с. 17 – 18].

У концепції соціального згуртування Ради Європи обов'язковою ознакою згуртованих громад вважається добробут (welfare, well-being), з чим погоджуються британські дослідники соціального згуртування: «Згуртування не можливо, якщо люди мешкають у напівзруйнованих будинках, навчаються у необлаштованих школах, поруч із наркотиками і злочинністю [5, с. 34] (тут і далі переклад автора. – О. О.). Тож бідність, зубожіння є загрозою згуртуванню: практика доводить, що згуртування під загрозою, коли члени громади змушені конкурувати (боротися) за товари та послуги (наприклад,

дешеве соціальне житло, паркувальні майданчики, або – як у Гаїті після землетрусу 2010 р. – за хліб і воду) [5, с. 4, 34].

Слід зазначити, що добробут Радою Європи тлумачиться досить широко: він включає доступ не тільки до товарів індивідуального споживання, але й до суспільних благ (громадська безпека, чисте повітря й вода, знання тощо), комунальних послуг та місць відпочинку; добробут передбачає задоволення від життя, насолоду від красивих краєвидів, участь у процесі прийняття рішень, право розпоряджатися суспільними благами, обирати майбутній шлях розвитку громади [8, с. 17 – 19]. Іншою ознакою згуртованих спільнот вважають взаємну відповідальність: відповідальність держави перед громадянином і навпаки; відповідальність громадянина перед співгромадянами; соціальну відповідальність бізнесу перед окремими громадами (там, де здійснюється бізнес – діяльність) та суспільством у цілому [5, с. 3; 6].

Сталість, включаючи стабільний урівноважений розвиток, теж є важливою характеристикою згуртованих спільнот. Сталість тлумачиться в контексті добробуту: сталий, врівноважений підхід до економічного розвитку суспільства допомагає раціонально використовувати ресурси, зберігати суспільні блага для наступних поколінь. Він також гарантує стабільні макроекономічні показники, приваблює інвесторів, примножує добробут. Крім того, сталий економічний розвиток зменшує ризики виникнення економічної кризи та її соціальних наслідків; екологічних загроз; відповідно, він зміцнює громадську безпеку, сприяє громадському здоров'ю тощо.

Таким чином, соціальне згуртування – це певний стан розвитку спільноти (громади або суспільства), для якого характерні високий рівень добробуту, стабільний економічний розвиток, безконфліктне існування його членів, наявність довіри один до одного, спільної відповідальності за сучасне і майбутнє.

У наші дні згуртована спільнота не є даністю від природи [2, с. 29]; формування і згуртування спільноти є складним і довгим процесом соціальної взаємодії. Відповідно, ще одним підходом до соціального згуртування є тлумачення його як процесу, у ході якого у спільноти виробляються зазначені вище ознаки згуртованості. До таких процесів належать: участь у суспільно значущих програмах і проектах, навчання і виховання, формальна комунікація та неформальне спілкування, мобілізація, консультування,

узгодження інтересів різних груп, переговори та вироблення консенсусу та багато інших [2, с. 25; 7].

За масштабом соціальні процеси можуть бути різними: такими, що сприяють розвиненню навичок міжкультурного спілкування в окремій поліетнічній громаді, або такими, що допомагають генеруванню національних ідей, здатних об'єднати націю. Тобто згуртування може відбуватися на місцевому, регіональному, національному та наднаціональному рівнях.

В Європейському Союзі прикладом масштабного багаторівневого соціального процесу є політика соціального включення. За визначенням Європейської Комісії, соціальне включення – це процес, спрямований на те, щоб певні категорії осіб, які належать до груп ризику і перебувають під загрозою зубожіння і соціального виключення, отримали можливості та необхідні ресурси, які б дозволи їм достойно жити за тими стандартами, що вважаються нормальними в даному суспільстві. Соціальне включення передбачає більш активне залучення даної категорії осіб до процесу прийняття рішень, які впливають на їх життя та обсяги їх основних прав [6].

Соціальне включення є спільною політикою ЄС, яка реалізується за участю наднаціональних органів ЄС, держав-членів (на виконання настанов Європейської Комісії щодо соціального включення кожна держава-член має розробити, ухвалити на виконувати національні плани дій із соціального включення); до реалізації та моніторингу впровадження Національних планів дій повинні долучитися національні (центральні), регіональні та місцеві органи влади, неурядові організації, які працюють з вищезазначеними категоріями осіб та (або) представляють їх інтереси; соціальні партнери (профспілки або організації роботодавців), організації – надавачі соціальних послуг, небайдужі волонтери, родичі людей, які належать до групи ризику тощо [3, с. 10].

У процесах соціального включення різні учасники («гравці» за європейською термінологією) відіграють різні ролі. Наразі до функцій Європейської Комісії входять: прийняття рішення про визначення 2010 р. Європейським роком боротьби з бідністю та соціальним виключенням; підготовка стратегічних настанов та визначення пріоритетних напрямів діяльності; підготовка плану заходів; окреслення ролі держав-членів у

відзначенні Європейського року боротьби з бідністю та соціальним виключенням; налагодження співробітництва з урядами держав – членів, опрацювання механізмів його інституційного забезпечення тощо [3, с. 11].

Інша роль у процесах соціального включення належатиме місцевій неурядовій організації, якій необхідно організувати й провести консультації з бездомними громадянами міста, щоб дізнатися, як вони опинилися на вулиці та який вихід для себе вони бачать. Діалог та залучення є мікропроцесами масштабного процесу соціального включення, який реалізується за ініціативи та фінансової підтримки ЄС.

Унаслідок процесу (процесів) взаємодії всередині громади або суспільства, посилюються та поліпшуються міжособистісні, групові, інституційні, формальні й неформальні стосунки. З часом вони перетворюються на мережі, здатні охопити кожного члена громади завдяки встановленим зв'язкам. Згуртованими вважаються спільноти із розвиненими стосунками: горизонтальними і вертикальними, багатовекторними і багаторівневими [5, с. 6, 8, 31, 53; 2, с. 26].

У ході соціальної взаємодії в результаті зміцнення і розвинення мережі створюється соціальна інфраструктура, здатна сприяти згуртуванню: швидко мобілізуватися і реагувати на соціальні загрози й виклики (наприклад, для захисту від стихії, протидії недемократичній владі або антисоціальним проявам інших членів суспільства); досягати суспільних цілей (наприклад, скласти та реалізовувати план стратегічного розвитку села або міста), висловлювати солідарність тощо. Ресурс, яким користується суспільство (громада) для розв'язання суспільних проблем, отримав назву «соціальний капітал» [5, с. 51]. Спільноти із високим рівнем розвитку соціального капіталу належать до згуртованих [2, с. 34]. Відповідно, соціальне згуртування можна визначити як процес генерування та накопичення соціального капіталу з метою його подальшого використання для задоволення суспільних потреб і збільшення добробуту.

Оновлена стратегія соціального згуртування Ради Європи, ухвалена 25 – 27 листопада 2003 р., визначає соціальне згуртування як «спроможність (capacity) суспільства до забезпечення добробуту своїх громадян, мінімізації розбіжностей (зменшення розшарування) та запобігання поляризації» [7]. Інші дослідники звертають увагу на формування спроможності до запобігання конфліктам, досягнення консенсусу,

цілей. Відповідно, згуртування тлумачиться як спроможність суспільства (громади) жити і працювати разом, чесно і справедливо ділити суспільні блага, раціонально і врівноважено користуватися ними [5].

У сучасних концепціях соціального згуртування воно визначається як:

- набір певних якостей спільноти (єднання, солідарність, довіра, взаємна відповідальність тощо);
- досягнення консенсусу, розв'язання конфліктів, наділення громадян владою (empowerment);
- соціальні процеси, що відбуваються на наднаціональному, національному, регіональному, місцевому рівнях, ініціюються згори або знизу, мають горизонтальний чи вертикальний вектор;
- стосунки між членами мікро- та макроспільнот (соціальними групами, громадами, суспільствами, націями, цивілізаціями), які формуються внаслідок вищезазначених процесів;
- соціальний капітал, накопичений громадою (суспільством);
- ідентифікація (самоідентифікація) із певною спільнотою або групою на основі спільних цінностей, належності до певної культури та бачення спільного майбутнього.

Намагаючись визначити соціальне згуртування, дослідники об'єднують кілька концептуальних підходів, що є цілком виправданим, беручи до уваги, що соціальне згуртування є складним поняттям. Соціальне згуртування визначається через різні комбінації підходів: «соціальний процес» + «спроможність»; «соціальний процес» + «соціальний капітал»; «соціальний капітал» + «спільні цінності, спільне бачення майбутнього»; «спроможність спільноти до пошуку та формування власної ідентичності» та інші комбінації.

Висновки. Соціальне згуртування досліджується на Європейському континенті, в інших частинах світу протягом десятиліть. За цей час накопичено багато фактичного матеріалу та здійснено чимало досліджень теоретичного та емпіричного характеру. Соціальне згуртування тлумачиться як набір певних якостей спільноти, включаючи спроможність спільноти до певних суспільно значущих дій та акцій; як соціальні процеси, що можуть здійснюватися на наднаціональному, національному та

субнаціональному рівнях, включаючи процеси ідентифікації та самоідентифікації; як стосунки між членами спільнот (громадами, суспільствами, націями тощо); як соціальний капітал, накопичений громадою/суспільством.

До визначення соціального згуртування, як правило, застосовується інтегрований (змішаний) підхід, коли в одному визначенні об'єднані тлумачення його як соціального процесу та / або соціальних зв'язків та / або певних якостей спільноти тощо. Такий підхід відображає складну природу соціального згуртування.

Завдяки дослідженням ЄС, Ради Європи, інших міжнародних організацій, а також окремих держав із великим досвідом демократичних традицій визначено фактори, що сприяють соціальному згуртуванню, та ті, що руйнують його. Ці дані можуть бути використані Україною для генерування ідей, здатних об'єднати суспільство для налагодження діалогу між Сходом та Заходом, для вироблення спільного бачення майбутнього розвитку держави.

Посилаючись на результати досліджень соціального згуртування, можна стверджувати, що сьогодні в Україні спостерігаються певні тенденції, здатні перешкоджати соціальному згуртуванню українського суспільства (його інтеграції і консолідації). Такими тенденціями є: відносно низький рівень життя більшості населення в поєднанні із високою поляризацією; просторова і соціальна роз'єднаність суспільства; брак довіри та взаємодії між різними соціальними категоріями; відсутність єдиного бачення розвитку країни та національної ідеї взагалі, інші перепони.

Предметом подальшого аналізу має стати детальний аналіз концепцій соціального згуртування Ради Європи, соціально-економічного згуртування ЄС, інші концепції соціального згуртування включно з інструментами соціального згуртування та кращим досвідом їх використання в різних країнах світу.

Список використаних джерел

1. **Citizenship**, cohesion and solidarity / [ed. by N. Johnson]. – London: The Smith Institute, 2008. – 91 p.

2. **Concerted** development of social cohesion indicators : methodological guide / Strasbourg: Council of Europe, 2005. – 234 p. – Access mode : www.coe.int/t/dg3/socialpolicies/socialcohesiondev/guide_en.asp.

3. **European** Year for combating poverty and social exclusion (2010) : Strategic Framework Document. – Brussels : European Commission, 2008. – 24 p. – Access mode : www.2010againstopoverty.europa.eu.

4. **Growing** regions, growing Europe: Fourth report on economic and social cohesion. – Luxembourg : Office for Official Publications of the European Communities, 2007. – 272 p.

5. **Growing** regions, growing Europe. Fifth progress report on economic and social cohesion. – Luxembourg : Office for Official Publications of the European Communities, 2008. – 36 p. – Access mode : www.ec.europa.eu/regional_policy/sources/docoffic/official/reports/interim5_en.htm.

6. **Report** on social inclusion 2005: [An analysis of the National Action Plans on Social Inclusion (2004 – 2006) submitted by the 10 new Member States]. – Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2005. – 193 p.

7. **Revised** strategy for social cohesion: [adopted by the European Committee for Social Cohesion at its 11th meeting (25 – 27 November 2003)]. – Access mode : www.wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=124103&Site=COE.

8. **Well-being** for all. Concepts and tools for social cohesion // Trends in social cohesion. – 2008. – № 20. – 182 p.